

A NEUER KURIER TÖRTÉNETE.

II. JÓZSEF társadalompolitikája arra törekedett, hogy az ellenzéki szellemű nemességgel szemben a kormányhoz mindig hű polgárságot támogassa. Nem csupán politikai és gazdasági téren igyekezett a polgári osztályt megerősíteni, hanem kulturális szempontból is gondját viselte, hiszen a német nyelvű polgárság gondozása igen jól összeillett a kalapos király összbirodalmi és németesítő elgondolásával. A józsefi évtized alatt pezsgő élet indult meg a színházak és folyóiratok körül, amit a sajtószabadság, illetve a cenzura enyhítése is elősegített.

Rögtön az új uralkodó első évében, 1781-ben megindult az első pesti hírlap, a *Pester Intelligenzblatt* s a város kezdődő, gyors fejlődésének lett egyik első, kulturális jele. Azonban nem állhatott fenn sokáig: 1786 március végén beszüntette megjelenését és tulajdonosa végkép feladta vállalkozását.¹ Úgy látszik, hogy ezután egy darabig sem Pesten, sem Budán nem jelent meg hírlap² és e hallgatás után a két városban majdnem egyszerre történtek lépések újabb lap alapítására. 1787 elején indította meg SCHICKMAYER JAKAB budai hírlapját *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* címmel és ugyanezen évben tűnt fel Pesten MOLL JEROMOS, korának érdekes alakja, hogy egy ottani hírlap alapításával foglalkozzék.

MOLL életéről keveset tudunk.³ Jómódú bécsi családból származott, apja udvari haditanácsi ágens (Hofkriegsagent) volt.

¹ Int. a. m. 23, 116 a Székesfővárosi levéltárban és Helyt. tan. Rev. libr. 1786, f. 5, p. 12 az Országos Levéltárban.

² Egy helytartótanácsi irat (Rev. libr. 1786, f. 12, p. 12) határozottan ezt állítja, ezzel szemben KERESZTY ISTVÁN (A magyar és a magyarországi sajtó időrendi áttekintése, Bpest, 1916) egy 1786—88 között megjelenő Ofner Stadtzeitungról tesz említést, de példány nem ismeretes belőle. Bizonyára az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten-nel lesz azonos.

³ SZINNYEI nagy lexikona nem ismeri. Nevét GÁRDONYI ALBERT (A hírlapírás kezdetei Budán és Pesten, Könyvtári Szemle, 1917) említi először.

Mint olyan sok osztrák abban az időben, az ifjú MOLL is a Lajtán inneni országban kereste boldogulását és előbb Zágrábban alapított könyvkereskedést. De kevés siker kísérte üzleti vállalkozását, 1786-ban adósságainak hátrahagyásával eltűnt Zágrából és a város az elhagyott üzlet ellen megindította a csődöt.⁴ Bukása után nemsokára Pestre került és itt már nagyobb tervet forgatott fejében. 1787. október 12-én kérvénnyel fordult a helytartótanácshoz és egy kereskedelmi iroda — amint ő nevezte: *Frag- und Kundschaftsamt* — felállításához, valamint egy ezzel kapcsolatos hírlap — *Intelligenzblatt* — kiadásához kért engedélyt. Rövid kérvényében nem fejtette ki részletesen lapjának a tervét, de hivatkozott arra, hogy Pozsonyban már 1781-ben megnyílt egy hasonló kereskedelmi ügynökség.⁵ A helytartótanács már amúgyis kedvezően intézte volna el kérését, amikor MOLL megismerkedett TRATTNER MÁTYÁSSAL, a nemrég Pesten megtelepedett nyomdással és az ismeretség során hírlap-tervét is megváltoztatta. Ismeretségük történetét maga TRATTNER beszélte el egy hosszúra nyúló pörösködésük során. Eszerint MOLL 1787 végén ismeretlen emberként tűnt fel a nyomdájában, különböző ürügyekkel az ismeretségét kereste és terveket adott elő, amik TRATTNER tetszését nem nyerték meg. Végül is MOLL azzal hozakodott elő, hogy olyan szűkös viszonyok között él, hogy sem ruhája, sem élelme nincs és néhány forintot kért, amivel fogadásának tartozott. Három hónap folyamán 29 forintot kapott TRATTNERTŐL és ezalatt pendítette meg azt a tervet, hogy

⁴ Int. a. m. 489.

⁵ RÉZ HENRIK (*Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn, München, 1935, 11—2 l.*) nyilvánvalóan tévesen olvasta az iratot, amikor azt írja, hogy Pozsonyban 1780-ban (!) egy *Kundschaftsblatt* jelent volna meg. Ezzel szemben a helytartótanács 1787 dec. 26-án azt írta Pest megyéhez: „In der Anlage hat Kristian Jeronimus Moll wegen Errichtung eines *Frag und Kundschafts Comtoir* in Ofen und Pest und Herausgab eines *Frag und Kundschaftsblattes* den Vorschlag eingereicht. — Da nur der von dem Supplicanten über dieses *Comtoir* eingereichte Plan im Wesentlichen durchaus mit jenem so im Pressburg untern 1-ten März 1781 genehmiget auch wirklich eingeführet worden ist übereinstimmt“ csupán az árai olcsóbbak, tehát nincs akadálya az engedély megadásának. (Int. a. m. 2448) Ebből a szövegből nyilvánvaló, hogy Pozsonyban csupán iroda — *Comtoir* — lehetett, s az is 1781-ben nyílt meg, de nem hírlap. Tehát RÉZ következtetése az 1780-ban megindult pozsonyi *Kundschaftsblatt*-ról alaptalan.

indítsanak közösen egy politikai hírlapot, ami a háborús időkben nagy sikert arathat. TRATTNERnek — amint utóbb a per során vallotta — ez a terv sem tetszett, mert hiszen ilyen vállalkozáshoz nem lett volna társra szüksége. Csupán azért fogadta el a javaslatot, hogy ezáltal MOLL szerencsáját megalapíthassa.⁶

TRATTNER és MOLL 1787. december 15-én szerződést kötöttek, amelyben három esztendőre kimondták, hogy egyenlően viselik a kiadásokat és egyenlően részesednek a jövedelmekben. MOLL kötelezte magát, hogy elintézi a szerkesztést és gondoskodik a kézbesítésről; ezért tiszteletdíjat kap, ami az előfizetők száma szerint 150—200 forint között ingadozik. TRATTNER viszont kötelezte magát, hogy meghatározott áron nyomja a lapot s végül megegyeztek arra nézve is, hogy a befolyt pénzeket közösen kezelik. A megegyezés alapján 1788 januárjában, most már közösen megismételték a lap engedélyezése iránti kérelmüket. „Az általános sajtószabadságról szóló legkegyelmesebben közzétett alapelvek értelmében — érveltek itt — semmiféle késleltetheti az ilyen hasznos írások kiadását, mivel egy kiadó vagy nyomdász sem rendelkezik hetilapra vagy hírlapra vonatkozó kizárólagos privilégiummal, tehát senkit meg nem károsítunk a jogaiban.“ Közös kérvényükre már március hónapban megérkezett a kedvező válasz: a hetilapot engedélyezték, de ugyanazokat a cenzurális szabályokat alkalmazták reá, ami a budai újságot is illette, tehát előzetes és utólagos cenzurára kellett minden egyes számot benyújtani. Nem teljesítették azonban azt a kérésüket, hogy Pesten jelöljenek ki cenzort a lap részére; tehát minden egyes számot Budára kellett átküldeni cenzuráltatás végett, ami télidőben, jégzajláskor sok nehézséget és késedelmet okozott a lap megjelenésében.⁷

Az engedély birtokában 1788. március 24-én előzetes tudósítást adtak közre a *Neuer Kurir aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen* címmel meginduló hírlapról.⁸ Ebben már pontosan

⁶ Int. a. m. 2448 és 5092.

⁷ Rev. libr. 1798, f. 14, p. 4.

⁸ A lap címe fennállásának 12 évfolyama alatt többször változott, amint azt DEZSÉNYI BÉLA (Legrégibb hírlapjaink életrajzához, MKSzele, 1940, 357—59 l.) tisztázta. Mi a szövegben következetesen *Neuer Kurier*-nak nevezzük.

megjelölték lapjuk programját. Ígérték, hogy mindenekelőtt a hadieseményekkel fognak foglalkozni. „A kiadók arra törekedtek — írták —, hogy minden helyen barátokat szerezzenek, akik a nevezetesebb események alkalmából bizonynyal nem fogják tolulukat pihentetni.“ Másodsorban külföldi államügyekkel fognak foglalkozni: „Ez a rovat összefoglalva, röviden csupán olyan külföldi híreket fog tartalmazni, amelyek általában fontosak lehetnek a világpolgár számára.“ A belföldi államügyeken kívül különböző híreket hoznak, amelyekhez a hirdetmények, hivatalos értesítések, tehát mindaz, „ami az általános Intelligenzfach-ba tartozik“ fog kapcsolódni.

1788. április 2-án jelent meg a *Neuer Kurier* első száma fél ív terjedelemben. Megindulásakor 1000 példányban nyomták, 1790-ben 650-re esett vissza, de utóbb ismét 1000-re emelkedett. Minden szerdán és szombaton jött ki, a nevezetesebb események alkalmából pedig külön fél íves mellékletekkel bővült. Az akkor megindult európai háború akkora érdeklődést keltett, hogy 1788 októberétől kezdve már hetente háromszor, kedden, csütörtökön és szombaton kellett megjelennie.

MOLL, a szerkesztő művelt ember volt. Anyanyelvén kívül latinul, franciául és olaszul értett; magyarul csak pesti tartózkodása alatt kezdett tanulni, de ebben sosem vitte valamilyen tökélyre. Könyvei között, mint abban az időben oly gyakori volt, egyképen fel lehetett találni a latin teológiai műveket, valamint a francia felvilágosodás iratait. Politikai felfogása nagyjából megegyezett azzal, ami akkoriban a magyarországi németnyelvű polgárság körében uralkodott. A felvilágosodás szellemét tette magáévá, lelkesedett a haladásért. Őszintén csatlakozott II. JÓZSEF politikájához és az osztrák államról azt írta, hogy „immár elérte a belső tökéletesség legmagasabb fokát“.⁹ De a jozefinus szellem sosem jelentett magyarellenességet; sőt inkább minden alkalmat felhasznált, hogy a „nemes magyar nemzetet“ és különösen annak hadi vitézségét dicséretekkel elhalmozza. Az újév alkalmából egyszerre kívánt jót a kalapos királynak és a magyaroknak: „Hallgassa meg az ég könyörgéseinket és vezesse győzelemre ez évben nagy királyunk bátor, hősi harcosait... A nemes magyarnak a neve hangozzék bor-

⁹ Neuer Kurier, 1788, 48 l.

zalmasan az ozmán fül előtt.¹⁰ 1790-ben pedig, a rendi visszahatás évében, éppoly lelkesedéssel figyelte az országgyűlés tárgyalásait, mint előbb JÓZSEF reformtevékenységét: igazi patrióta volt, aki az uralkodóért és a rendekért egyképen tudott lelkesedni. De ugyanakkor volt bizonyos újságírói önérzete is, amiben a felvilágosodás világpolgári gondolata észrevétlenül összeolvadt patriotizmusával: „Az újságíró első kötelessége — elmelkedik egy alkalommal —, hogy pártatlan maradjon. Ők a mindennapos kortörténet felgyűjtői, az eljövendő történetíró előmunkásai. Amilyen büntetendő számukra valótlanságokat a lapjukba felvenni, éppoly megvetendő, ha pártosak. Mint világpolgároknak, írás közben, nincs hazájuk, ne is legyen“ és a következőkben mégis megrója azokat a porosz újságokat, amelyek a háború során osztrák-ellenes hangokat hallattak.¹¹

Lapját eredeti és átvett hírekkel töltötte meg. Már társulások alkalmából megígérte TRATTNERnek, hogy alkalmas vidéki levelezőkről fog gondoskodni. A vidéki levelezők körét az évek folyamán ügyesen kifejlesztette s az országnak majd minden nevezetesebb helységében volt híradója. Dicsekedve említette, hogy még Laudon hadseregénél is tart levelezőt,¹² más alkalommal párizsi levelezőről is említést tett. A levelezők kilétét ma már nem lehet megállapítani; de ha egy szarvasi levélben a Körös-hajózásról olvasunk,¹³ úgy ebben a híradásban joggal ismerhetünk Szarvas híres lelkészére, TESSEDIK SÁMUELRE, aki a későbbi évfolyamokban is gyakorta szerepelt híreivel. A pesti és budai postahivatalban, valamint a kereskedelmi irodájában maga MOLL is gyakran érintkezett utazókkal, hallott friss híreket és hogy MOLL is ügyes újságíró volt, azt éppen pesti hírei bizonyítják, amelyek mindenkor a lap jelentős részét tették. A közéletnek jóformán minden részére kiterjeszkedett bennük és minden tárgyról érdekes, fontos hírekkel szolgálhatott.

Az eredeti tudósításokon kívül — amint az a kor hírlapirodalmában általános szokás volt — a laptársak híreit is átvette. Leggyakrabban, legfontosabb forrásként bizonynyal a hivatalos *Wiener Zeitungot* és a hivatalos hadi jelentéseket használta,

¹⁰ Neuer Kurier, 1789, 6 l.

¹¹ Neuer Kurier, 1788, 657—8 l.

¹² Kundschaftsblatt, a Neuer Kurier melléklapja, 1789, 214—5 l.

¹³ Neuer Kurier, 1791, 369 l.

ezenfelül az osztrák lapok közül a brünni és prágai újságot, valamint a grazi *Bauernzeitung*ot forgatta. Ez utóbbival heves, személyeskedő vitába is keveredett és a *Neuer Kurier* rövid gúnyverset is közölt grazi laptársa ellen. A hazai lapok közül mindegyiket ismerte, a *Pressburger Zeitung*ot, SCHICKMAYER budai lapját, a nagyszombati *Kriegsbote*-t és a bécsi magyar újságot egyképen olvasta. Amikor a francia forradalom kezdte magára vonni az érdeklődést, már a francia lapokat is idézhette, így a *Journal de Paris*-t, a *Courier du Bas Rhin*-t. A német lapok közül a *Baireuther Zeitung*ot, a *Newwieder Zeitung*ot, a *Berner Zeitung*ot használta forrásul és a könyvei között két olasz lapot is meg lehetett találni (*Gazetta Universale di Firenze* és *Notizie del Mondo*). Említette egy alkalommal a *London Chronicle*-t is, de ezt már minden bizonnyal, csak közvetve ismerhette. Ennyi forrás felhasználásával bizonyára sokoldalú és érdekes hírközlést nyújthatott MOLL lapja.¹⁴

Bármilyen ügyestollú és élénk érdeklődésű újságíró volt is MOLL, elsősorban mégis üzletember maradt, akit lapjában is főként az üzleti rész érdekelt. Irodalommal és a szellemi élettel nem foglalkozott. Irodalmi híreket, a könyvhirdetéseken kívül, hiába keresünk a *Neuer Kurier*-ban. Ritkán közölt ugyan alkalmi verseket, de ezeknek inkább politikai, mint irodalmi értéke van, így a török háborúban hősködő VUKASSICH FÜLÖP őrnagyhoz latin, a császárhoz német panegirikust intézett és egy német polgár a királyi táblának Pestre való helyezését is megverselte.¹⁵ Viszont mindig nagy gondot fordított a hirdetésekre és a hivatalos értesítésekre, mert ezeknek a beiktatásáért megfelelő díjazás járt. Csakhamar elégtelennek bizonyult a *Kundschaftsblatt* a hirdetések számára és már a főlapban, a *Neuer Kurier*-ban is kellett néhány számára helyet szorítani.

Kétségtelen, hogy a mozgalmas idők közepette MOLL érdekesen állította össze újságját és ennek következtében megérdemelt sikert ért el. Megindulásakor, 1788 áprilisában még csak

¹⁴ RÉZ HENRIK (i. m. 20 l.) felsorolván, igen hiányosan, a *Neuer Kurier* forrásait, sem magyar-, sem franciaországi lapokról nem emlékezik meg. E megtévesztő kihagyás révén azt a hamis hitet látszik kelteni, mintha a lap az egykorú német hírlapok kompilációja lenne; a fentebbiekből kiderül, mennyire hamis ez a beállítás.

¹⁵ *Neuer Kurier*, 1788, 676 l.; 1789, 31 l. és 1791, 103 l.

145 lappéldányt küldött vidékre, de az év végén 274-re emelkedett a vidéki előfizetők száma, a számos pest-budai olvasót nem tekintve.¹⁶ A fokozódó érdeklődést a lap növelésére, újabb mellékletek kiadására használta fel a szerkesztő. Valószínűleg kezdettől, de 1788 júliusától kezdve bizonyosan mellékelte a hirdetéseket tartalmazó *Kundschaftsblatt*-ot, teljes címén: *Ofner und Pester Frag- und Kundschaftsblatt oder Sammlung von nützlichen Dingen und Nachrichten-t*. Minden csütörtökön jelent meg fél ív terjedelemben, de, úgy látszik, 1789 végével megszűnt a melléklet, illetve egyesült a főlappal. 1789 közepén MOLL karöltve SZACSVAY SÁNDORRAL, a *Magyar Kurir* szerkesztőjével, egy *Ungarische Oekonomische Zeitung*-ot készült kiadni és, amint a *Neuer Kurier* írja, annak július 18-i számához valóban mellékelte az *Oekonomische Zeitung* első, mutatvány-számát. Több hír nem esett erről a lapról, manapság nem ismerünk belőle egy számot sem.¹⁷ Ugyancsak 1789 végén ajánlotta fel olvasóinak a *Neuwieder Zeitung* utánnyomatát, amelynek az előfizetése olcsóbb, mint az eredetié. Ekkor azonban még nem maga MOLL készítette az utánnyomatot, talán a Bécsben készült vagy a Pressburger Zeitung által mellékelte utánnyomatot terjesztette.¹⁸ Amikor az 1790-es budai országgyűlés általános érdeklődés mellett megnyílt, MOLL nyomban németre fordíttatta az országgyűlési naplókat, amelyek magyar-latin szövegű hivatalos kiadványban jelentek meg. A fordítást *Journal der Verhandlungen der dermaligen in Ofen versammelten hohen Stände des Königreichs Hungarn* címmel külön ívekben ingyen mellékelte és a mellékletnek, amint maga is büszkén említette, saját lapszámozást adott, hogy külön is be lehessen köttetni.¹⁹ Még folytatta ennek a *Landtagsjournal*-nak a melléklését, amikor az 1791.

¹⁶ Int. a. m. 2758.

¹⁷ *Neuer Kurier*, 1789, 648. és 708. l. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: Ki látta az Ungarische Oekonomische Zeitungot? MKSZle, 1939, 312. l.

¹⁸ *Neuer Kurier*, 1789, 655—6. l. D'ESTER KARL: Egy német újság magyarországi pályafutása, MKSZle, 1926.

¹⁹ *Neuer Kurier*, 1790, 1110—12 l. A Fővárosi Könyvtárban megtalálható a *Journal der Verhandlungen der versammelten hohen Stände von Ungarn auf dem Landtage zu Ofen, im Jahre 1790* egy példánya, ez azonban Bécsben a *Wiener Journal* kiadásában jelent meg. Mindamellett valószínűnek látszik, hogy ezt mellékelte MOLL is és ez esetben hihető, hogy 1789-ben a *Neuwieder Zeitung*nak is a bécsi utánnyomatát terjesztette.

január 12-i számmal egy irodalmi mellékletet kezdett meg *Beilage von Litteratur und Wissenschaften und Kunstsachen* címmel, amely hetente egyszer egy ív terjedelemben jelent meg. Maga írta róla, hogy kiváló tudósok, így teológusok működtek közre benne.²⁰ Nem tudjuk, hogy meddig jelent meg a *Beilage von Litteratur*, de feltehető, hogy 1791 decemberében már megszűnt, amikor is MOLL az országban már igen népszerű *Neu-wieder Zeitung* utánnymatát kezdte mellékelni és ez a melléklet egészen 1798 végéig fennmaradt. A lapokon kívül még a szereplő hadvezérek rézmetszetű arcképét és térképeket is mellékelte MOLL előfizetői számára, amiket POLENZIG JÓZSEF pesti rézmetsző készített; így LAUDON, HADIK és a szász-kóburgi herceg arcképével kedveskedett olvasóinak.

A vállalkozás tehát kétségtelen sikerrel biztatott, ha MOLL állhatatlan egyénisége és kétes üzletei meg nem akasztják a fejlődést. MOLL ugyanis 1788 elején engedélyt nyert egy kereskedelmi iroda (Kundschaftsamt) felállítására és annak irodáit előbb Pesten, a Szervita-téren, majd később Budán is, a várbeli Elnök-téren megnyitotta. Ilyen iroda az akkori világban gyakori volt és Németországban számos hasonló intézmény működött. A kereskedelmi élet minden ágával foglalkozott s főként mint afféle magán-zálogház működött. Ingóságokat vett át a felektől, némi kölcsönt adott rájuk és árveréseken értékesítette az átvett ingóságokat. 1789-től kezdve a négy nagy pesti vásár alkalmából rendezte több napig tartó nyilvános árveréseit. Lottószerű árveréseket rendezett, de ezeket eltiltotta a hatóság, mivel a kincstári lottójövedék érdekeit sérthette. Könyvárverést is tartott egy ízben, de ez, vevők hiányában, rossz eredménnyel végződött és így könyveket többé nem fogadott el zálogtárgyul. Könyveket, főként politikai röpiratokat, valamint az időszerű hadszínteret ábrázoló térképeket továbbra is árusított; úgyszintén árult tintát, papírt, íróeszközöket, de még ménesi bort, lóhere-magot, dohányt, szelencéket, orosz teát, bécsi csokoládét, igazi angol fénymázt és KUNY DOMOKOS híres budai gyárában készült majolikaárukat is. Foglalkozott állasközvetítéssel, másolással; ez volt a *Neuer Kurier* kiadóhivatala, amely még más kisebb nyomtatványokat is adott ki, így naptárt (*Ojner Historisches*

²⁰ *Neuer Kurier*, 1791, 24, 64. l.

Haus- und Wirtschafts-kalender auf das Jahr 1790) és a pesti János-napi vásár térképes ismertetőjét. Tehát igen sokféle ténykedést töltött be.²¹

E sokirányú, buzgó tevékenység ellenére MOLL mégsem állt anyagilag biztos lábon. A pesti rendőrigazgató, GOTTHARDI FERENC már 1789 áprilisában felhívta Pest város figyelmét, hogy MOLL az árverésre átvett tárgyak után több esetben nem fizette ki a feleknek járó összeget.²² Ebből az ügyből nem támadt kellemetlensége, annál több bajjal járt TRATTNERREL való, sokáig elhúzódó pereskedése.

TRATTNER és MOLL között 1787. december 15-én jött létre egy szerződés, de ezt MOLL hamarosan megszegte. TRATTNER 1000 példány fél íves lapot 6 forintért nyomtatott, pedig közben a papír megdrágult és így többet kérhetett volna. Ezzel szemben MOLL nem tartotta meg a szerződést: az előfizetési díjakat, amelyek a budai és pesti postahivatalokba érkeztek, felvette s ahelyett, hogy a negyedévenként esedékes nyomdaköltség törlesztésére fordította volna, elköltötte. Ennek következtében hamarosan több száz forintra nőtt az adóssága TRATTNERNÉL. A nyomdász már ekkor is a bírósághoz akart fordulni, de MOLL megismertette SPIRR HIRSCHEL SÁMUELLEL, a Pesten tartózkodó bécsi zsidóval és SPIRR kezességét vállalt MOLLÉRT. SPIRR 1789 szeptember—1790 szeptember között összesen 300 forintot fizetett TRATTNERNEK, de utóbb beszüntette a fizetést és megírta, hogy MOLL még arra is képes, hogy egy olyan öreg zsidót, mint ő, becsapjon.²³

1791 elején MOLL adóssága TRATTNERNÉL már 862 forintra növekedett és mivel a nyomdász ennek kiegyenlítését követelte, MOLL elhagyta TRATTNERT és más nyomdához, talán az Egyetemi Nyomdához, vitte lapját. TRATTNER most beperelte a városi bíróságok előtt és a per a két fél egységével végződött. TRATTNER elengedett a követeléséből 62 forintot, viszont MOLL kötelezte magát, hogy a 800 forintnyi adósságát három részlet-

²¹ Int. a. m. 2448, 2565 és a Neuer Kurier hírei.

²² Int. a. m. 3063.

²³ MOLL u. i. SPIRRE engedményezte bécsi követeléseit, de csakhamar kiderült, hogy ezek az állítólagos követelések mind hamisak. Ugyanakkor MOLL Bécsben lakó özvegy anyja is kijelentette, hogy fia adósságaiért felelősséget nem vállal.

ben kifizeti; mégpedig: 1. az egyesség aláírásakor fizet 300 forintot, amennyiben TRATTNERra engedményezi a Pest városi kamarai hivatalnál és a pesti kamarai adminisztrációnál a hivatalos hirdetések közlése fejében őt illető díjakat, továbbá a budai és pesti postahivatalnál fekvő előfizetési díjakat, összesen 300 forint értékben; 2. 1791. július 31-ig fizet vagy engedményez 250 forintot és 3. 1792. január 31-ig hasonlóképen juttat 250 forintot. Kikötötték azonban, hogy mindaddig, amíg az adósság fennáll, MOLL nem veheti fel az előfizetési díjakat a postahivatalnál.²⁴

MOLL ez alkalommal sem tartotta be az előírt határidőket, de adósságának egy jelentős részét mégis kifizette. 1791 december havában váratlanul visszatért TRATTNERhez; valószínűleg ekkor kapta meg a *Newwieder Zeitung* utánnyomási jogát és az új melléklet, saját bevallása szerint, jelentősen emelte a lap példányszámát. MOLL most már azt ígérte a bizalmatlan TRATTNERnek, hogy megjelenés után azonnal kifizet minden számot. December havában valóban állotta a szavát, de 1792 januárjában már nehezen ment a fizetés, februárban semmit sem fizetett, márciusban egy nagyobb összeget, amit részben a régi tartozás törlesztésére fordítottak. Végül is 1792. március 17-én újabb szerződés jött létre MOLL és TRATTNER között, amelyben MOLL, bizonyára az adósságok súlya alatt, fontos engedményeket volt kénytelen tenni TRATTNER javára. Megígérte ismét, hogy adósságát az év végéig kiegyenlíti s amennyiben ez nem történne meg, a lap tulajdonjogát átadja TRATTNERnek. TRATTNER viszont olcsó nyomdai árra kötelezte magát: a *Neuer Kuriert*, amely 1791 elejétől kezdve már negyedréttben jelent meg, 1000 példányban fél íven 4 forint 30 krajcárért, a *Newwieder Zeitungot*, ami nyolcadréttben jelent meg, 5 forintért számította.

De az új szerződés sem tudta hosszú időre rendezni kettejük viszonyát. 1792 októberére MOLL adóssága ismét megközelítette a 750 forintot és TRATTNER most már elvesztette a türelmét. Kérvénnyel fordult a helytartótanácsához, hogy a március 17-i szerződés értelmében ruházzák rá a *Neuer Kurier* és a *Neu-*

²⁴ Rel. a. m. 1294 a Székesfővárosi Levéltárban. Érdemes felemlíteni, hogy TRATTNER ügyvédje SPILENBERG PÁL, a budai latin hírlap, az *Ephemerides Budenses* szerkesztője volt, akinek a lapjával MOLL hírlapi vitát is folytatott. *Neuer Kurier*, 1791, 139—40. l.

wieder Zeitung tulajdonjogát, nyerjen mindkét lapra tízéves privilégiumot és bontsák fel az 1787. decemberi szerződést, azaz a MOLLal való társas viszonyt, hogy ő legyen a lapok kizárólagos tulajdonosa. MOLL felháborodottan tiltakozott TRATTNER kívánsága ellen. Azzal vádolta az érdemes nyomdászt, hogy őt tönkre akarja tenni és az 1792. március 17-i szerződést is fondorlattal zsarolta ki tőle, amennyiben az újságnak már kész, kinyomott példányait addig nem adta ki, amíg ő a szerződést alá nem írta. Egyébként is az adósságát, egy 44 forintos maradéktól eltekintve már kifizette, tehát TRATTNER nem követelheti magának a tulajdonjogot. Végezetül nemcsak TRATTNER elutasítását kérte, hanem arra is engedélyt kért, hogy Pesten nyomdát állíthasson fel. A helytartótanácsi döntés úgy vélekedett, hogy MOLLtól nem lehet a privilégiumot elvenni, mert tartozásának nagyrésztét megfizette; tehát TRATTNERT követelésével bírói útra utasította.²⁵

Ez a pereskedés még nem ért véget, amikor TRATTNER PRIESTERSPERGER JÓZSEF társaságában egy pesti magyarnyelvű újság érdekében folyamodott a helytartótanácsához. PRIESTERSPERGER pesti postatiszt volt, aki a *Neuer Kurir* előfizetési díjai révén került összeköttetésbe MOLLal és TRATTNERrel. 1792 október 16-án TRATTNERrel együtt egy magyar nyelvű kérvénnyel — ami az időben nagy ritkaságnak számított — a nádorhoz fordult. Előadták, hogy mivel a magyar hazát a hazafiak is csak kevésbé ismerik, „a magunk költségén s magunk hiteles nevesége mellett akarunk egy nemzeti magyar újságokat kiadni s azokban főképp a hazabeli történeteket, újabb találmányokat, hasznosabb tapasztalásokat a házi s mezői gazdaságokat, kézi mesterségeket s kertészkedést illető utassításokat“ kívántak közölni. A helytartótanács programjuk bővebb kifejtésére hívta fel a kérvényezőket, de a terv további sorsa ismeretlen. PRIESTERSPERGER még hosszú ideig élt szorgalmas hivatalnokként Pesten, de irodalmi szereplésének nincs semmi nyoma.

Közben MOLL feje fölött is összecaptak a hullámok és jóllehet TRATTNERrel szemben megnyerte a pörét, anyagi gondjai inkább nőttek, mint fogytak. Pesten özv. SKOPEKNÉNál bérelt egy kétszobás lakást, amelynek egyik helyiségében kereskedelmi

²⁵ Int. a. m. 5092. és GÁRDONYI i. m.

irodáját helyezte el, a másikkban együtt lakott GAILLARD JÓZSEF nevű barátjával, akinek a budai Várban volt cukorka- és likőr-kereskedése s azonfelül francia nyelvleckéket adott. Azonban MOLL hosszú időn át adós maradt a lakbérrel s végül is lakás-adónője végrehajtást indított ellene. 1792 szeptemberében MOLL bútorait és könyveit elárverezték. A könyvek árverezése itt is, mint a Kundschaftsamt-ban, teljes részvétlenség mellett folyt le. A lefoglalt könyveknek csak kis része kelt el, legfőbb vásárlóként JANKOVICH MIKLÓS, a híres gyűjtő jelentkezett, BELNAY DR., az ismert felvilágosodott szellem, Voltaire-t és néhány más francia könyvet vett. Az árverésből összesen mintegy 190 forint folyt be és SKÖPEKNÉ még mindig 50 forintot követelhetett volt lakóján. MOLL ezek után átköltözött Budára s ott élt a következő évek folyamán, bár pesti üzletét nem adta fel.²⁶

Budai tartózkodása alatt máris újabb vitája támadt az ottani hírlappal. SCHICKMAYER JAKAB társasága ugyanis engedélyt nyert, hogy 1796 elejétől kezdve ismét kiadja az *Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten* című lapját, amit időközben másfél éven át szüneteltetett. A hírlapírásnak abban a kezdőkorában a két testvérváros, Buda és Pest nem tudott egyszerre két hírlapot fenntartani, tehát az egyidőben megjelenő újságok között mindig éles verseny folyt. MOLL akképen akarta felvenni a harcot a konkurencia ellen, hogy lapjának a címét megváltoztatta s ezentúl *Ofner und Pester Ober Post Amts Zeitung des neuen Kuriers aus Ungarn* cím alatt folytatta.²⁷ SCHICKMAYERÉK ter-

²⁶ Int. a. m. 5092.

²⁷ Így tehát ez időtől fogva a címben is előfordult a Pester Zeitung elnevezés, ahogy MOLL lapját az egykorúak gyakran nevezték. Abban az időben általános szokás volt, hogy az ország kevés számú hírlapját a megjelenés helye szerint különböztették meg, pl. a Hermannstädter Zeitung elnevezés alatt a nagyszabasi Kriegsbote-t kell értenünk. Mindamelllett újabb tudományos irodalmunkba — KERESZTY ISTVÁN nyomán — bekerült a tévedés, hogy egy Pester Zeitung létezett volna. Már ZUBER MARIANNE kimutatta (A hazai német nyelvű folyóiratok, Bpest, 1915, 69—70. l.), hogy Pester Zeitung nem egyéb, mint a Neuer Kurier, mégis utóbb is előfordult néhány téves hivatkozás. Így PUKÁNSZKY BÉLA szerint (A magyarországi német irodalom története, Bpest, 1926, 389. l.) 1798—99-ben jelent volna meg a Pester Zeitung, ami nem egyéb, mint a Neuer Kurier két utolsó évfolyama. Hasonló értelemben írt ezen sorok írója is (KÓSA JÁNOS: Pest és Buda elmagyarosodása, Bpest, 1937, 184—5. l.)

mészetesen panaszt emeltek a helytartótanácsnál az önkéntes címváltozás ellen és elmondták azt is, hogy MOLL lapjának a kiadóhivatalát *K. k. privilegierte Ofner und Pester Zeitungs-Expedition, Kundschafts-Amt und allgemeine Schreibstube* névvel illeti, ami már önmagában is félreértésekre adhat okot. Ehhez járul még az, hogy MOLL a budai postánál magának követeli az „*An das Ofner Zeitungs-Comptoir*” címzett leveleket és így az ő kezébe kerül az is, ami jog szerint SCHICKMAYERÉK lapját illetné. Ez utóbbiak tehát azt kérték, hogy a hatóság törölje MOLL lapjának a címéből az *Ofner Zeitung* szavakat, hiszen a privilégium úgyis *Pester Kurier* címet adta neki, ezt használja ezentúl is és a kiadóhivatalát helyeztesse át Budáról Pestre, ahová az engedély szól.²⁸ A helytartótanács hosszas tárgyalás után nagyjából igazat adott SCHICKMAYERÉKNAK: MOLLT eltiltotta az „*Ofner Zeitung*” kifejezés használatától, de a budai kiadóhivatalt be nem záratta, hiszen ehhez MOLL még annak idején megszerezte a szükséges engedélyt. Így tehát a *Neuer Kurir* ismét címet változtatott s ezentúl *Neuer Courier aus Ungarn, oder die Pester Post Amts Zeitung* cím alatt jelent meg.

Az újabb lap még csak növelte MOLL amúgyis sosem szűnő anyagi gondjait. Erre mutat az is, hogy 1796 folyamán nagy utánjárással igyekezett a hivatalos hirdetésekért járó összeget megszerezni. 4—7 forintos kis tételekről volt itt szó, amelyeket a helytartótanács csak nehezen, sok lőtás-futás után fizetett ki. TRATTNER nyomdáját ismét elhagyta és az Egyetemi Nyomda műhelyében állíttatta elő lapját. De itt sem tudta számláit fizetni és 1797 augusztusában már 1131 forintot tett ki az adóssága. Bajait még csak növelte betegeskedése, ami a szerkesztői munkában is egyre inkább gátolta. Ezért elhatározta, hogy megváltik a lapjától és HANNAUER LŐRINCNEK, az Egyetemi Nyomda szedőjének a személyében vevő is jelentkezett rá. MOLL és HANNAUER 1797. augusztus 13-án kötötték meg a szerződést. Ennek értelmében HANNAUER magára vállalta a nyomdánál fennálló adósságot és kötelezte magát évi 100 forint életjáradék fizetésére, MOLL viszont átadta neki a *Neuer Kurier* teljes tulajdonjogát. Így tehát MOLL a tizedik évfolyamban megvált a lapjától, amit, a szellemi részt tekintve, nem minden ügyesség nélkül vezetett

²⁸ Loc. 1796: 48 a Székesfővárosi Levéltárban.

és ha a pénzügyi dolgokban nem mutatkozik oly megbízhatatlannak, bizonyára nagyobb sikert ér el vele. A lap eladása után már csak két alkalommal hallunk valamit róla. Egy ízben a régi követeléseit igyekezett behajtani és a hivatalos hirdetések díját követelte ismét a hatóságokon. De egyik követelésével elutasították, mivel annak jogosságát nem tudta bizonyítani; egy másik, 3 forintos tételét elismerték, egy harmadikkal az Egyetemi Nyomdához utasították. Második ízben pedig, 1800 októberében FABRAI LIPÓT hitelező kérésére MOLL két (pesti és budai) irodájára elrendelték a szekvesztrumot. Ez az utolsó hír, ami MOLLról fennmaradt s utána eltűnik szemünk elől. Csőddel kezdte meg működését Zágrábban és csőddel fejezte be Budapesten is, mint ama kor több más kalandora is.²⁹

A lap most már HANNAUER tulajdona volt és az új tulajdonos komoly munkával hozzálátott, hogy a lap jövőjét biztosítsa. Ő maga sem a szerkesztéshez szükséges hozzáértéssel, sem a kiadáshoz kívánatos tőkével nem rendelkezett. Társak után nézett s TRATTNER MÁTYÁSSAL, valamint egy harmadik, meg nem nevezett egyénnel együtt teremtette elő a szükséges tőkét, a nyomást pedig ismét a TRATTNER-nyomda intézte. A szerkesztést a pesti egyetem két tanárára bízta: SCHEDIUS LAJOSRA, a minden iránt lelkesedő esztétika-professzorra és HALITZKY ANDRÁSRA, a német nyelv tanárára, aki már az *Ephemerides Budenses* munkatársa is volt.³⁰ Az 1797. évfolyam hátralevő második felét közösen szerkesztették, de csakhamar felmerült a terv, hogy a laphoz egy irodalmi mellékletet adjanak s ez esetre meg akarták osztani a szerkesztést: HALITZKY írja a politikai lapot és SCHEDIUS az irodalmi.

A két szerkesztő 1797. november 23-án egy előzetes jelentésben megígérte a közönségnek, hogy a következő év kezdetétől fogva a *Neuer Kurier* egy *Literarischer Anzeiger* nevű melléklettel fog gyarapodni, ami tudományos és a magyar irodalomra vonatkozó cikkeket fog hozni. Ezt a jelentést a cenzúra minden megjegyzés nélkül átengedte és a szerkesztők munkához fogtak. A *Neuer Kurier* 1798. január 2-i számához elkészült az első

²⁹ Int. a. m. 6880; Rev. libr. 1798, f. 14, p. 4.; Loc. 1799: 82 és Corr. mag. 1800: 184 a Székesfővárosi Levéltárban.

³⁰ WALDAPFEL JÓZSEF: A hazai hírlap- és folyóiratirodalom történetéhez, MKSzle, 1930, 84. l.

Literarischer Anzeiger, de ezt a cenzúra csak azzal a feltétellel volt hajlandó átengedni, ha a helytartótanács külön engedélyt megszerzik hozzá. A szerkesztők még aznap kérvénnyel fordultak a helytartótanácshoz és az engedélyen kívül még azt is kérték, hogy az irodalmi lapot is ugyanaz a cenzor nézze át, mint a politikait. A hivatal, a szerkesztők kérésére, kivételesen gyorsan intézte el ügyüket és a *Literarischer Anzeiger* első száma kétnapi késéssel megjelenhetett.³¹

Az új szerkesztők most már megosztották a munkát: HALITZKY állította össze a politikai lapot, SCHEDIUS az irodalmi.³² Vezetésük alatt a lap sokban különbözött MOLL irányától. Politikai irányváltásról a Martinovics-összeesküvést követő elnyomás és szigorú cenzúra idején szó sem lehetett: a lap minden sorát áthatotta az állampatriotizmus, az uralkodóház iránti nagy lojalizmus és a magyarság iránti őszinte megbecsülés, amit különösen SCHEDIUS irodalmi lapja fejezett ki. MOLL egyszerű, de kifejező irányát HALITZKY körmönfont, fellengzős és körmondatos tudói stílusa váltotta fel és a lap beosztása is változott. A hadi hírek, amiket egykor MOLL a lap legvonzóbb részének tartott, erősen háttérbeszorultak és HALITZKY megelégedett a hivatalos hadijelentéseknek külön mellékletként való közlésével, azt is gyakran elkésve tette. Annál nagyobb gondot fordított a külpolitikai hírekre és ezt a rovatot MOLLnál jobban szervezte meg. Európa majd mindegyik államáról tudósított a lap és még az Északamerikai Egyesült Államokkal is hosszan és gyakran foglalkozott. A külföldi híreket természetesen HALITZKY is a lapokból vette át, bár ő is és SCHEDIUS is kiterjedt levelezésben állott a külföldi tudósvilággal és a *Magyar Hírmondót*, *Wiener Zeitungot*, *Erlanger Zeitungot* és főként a francia lapokat: a *Bulletin de Paris*-t, *l'Ami des Loix*-t, *Journal des Hommes libres*-t használta forrásul. A vidéki levelezők megmaradtak továbbra is, de a belföldi hírek egyre többet foglalkoztak a szellemi élettel, az iskolázással és az egyetemmel, ami a szerkesztők érdeklődési köréből természetesen következett. A *Literarischer Anzeiger* mellett maga a főlap, a *Neuer Kurier* is foglal-

³¹ Rev. Libr. 1798, f. 14, p. 3—4. A *Literarischer Anzeiger* történetét megírta ZUBER MARIANNE i. m.; itt nem foglalkozunk vele részletesebben.

³² Téves tehát RÉZ HENRIK állítása (i. m. 20. l.), hogy a *Literarischer Anzeiger* „HALITZKY A. alatt erősen felvirágzott.”

kozott irodalommal; alkalmi verseket közölt, így egy, talán SCHEDIUSTól származót latinul, egy németet József főherceg születésnapjára, sőt még francia vers is található benne a hősi halált halt GR. ILLÉSHÁZY ANTAL emlékére. VÁLYI ANDRÁS nagy földrajzi munkáját pedig ugyancsak a *Neuer Kurier* ismertette.³³ Egy állandó rovat gazdasági jótanácsokat közölt az olvasókkal, a hirdetések pedig majdnem teljesen elmaradtak. Magyar hírekkel kezdődött mindegyik szám és a hivatalos kinevezéseket, előléptetéseket rendszeresen közölte.

Az 1799. évvel, ami a lap utolsó évfolyama lett, a szerkesztők újabb változást léptettek életbe. A lap, amely 1798-ban csak kétszer, most már ismét hetente háromszor jelent meg és hetente melléklődött a *Literarischer Anzeiger* is, amely előbb csak rendszertelenül látott napvilágot. Az 1798. év végével megszüntették a *Neuwieder Zeitung* melléklését is,³⁴ amit igen érdekesen okoltak meg a szerkesztők: „Nemcsak, hogy igazságtalan dolog valaki másnak az érdemét — bármily csekély legyen is az — eltulajdonítani és annak mást megillető bérét learatni kívánni, hanem erős a meggyőződésünk, hogy minden újság, amelyik ilyen idegen segílyre szorul, már csak ezáltal is nyíltan bevallja a saját értéktelenségét. Ha a mi újságunk a jövőben nem érdemli meg, hogy pusztán önmagáért olvassák, úgy ne alapíthassa fennállását a tulajdonjog megsértésére és inkább várja nyugodtan a kimúlását, mintsem hogy a becsületesség rovására sikert arasson.”³⁵ Az írói tulajdonjognak ez a tudatos elismerése és az utánnomás elítélése adja meg ennek a nyilatkozatnak az igazi jelentőségét, ami egyúttal az újságírói önérzetnek is egyik korai, érdekes megnyilatkozása.

Az 1799-i lett a *Neuer Kurier* utolsó évfolyama. SCHICK-MAYER ugyanis, a budai lap tulajdonosa, ki akarta küszöbölni a fennálló versenyt és elhatározta, hogy a két konkurrens lapot egyesíteni fogja. Megvette tehát tulajdonosaitól a *Neuer Kurier*

³³ *Neuer Kurier*, 1799, 22. l.; melléklet az 57. számhoz, 421, 735—6. l.

³⁴ Téves tehát D'ESTER KARL (MKSzle, 1926, 364. l.) és RÉZ HENRIK (i. m. 20. l.) állítása, hogy a *Neuwieder Zeitung* melléklése az 1797. év végével szűnt meg.

³⁵ A *Neuer Kurier* 1798. nov. 11-i számához mellékelte előfizetési felhívás megtalálható az évfolyamnak a Fővárosi Könyvtárban lévő példányában.

jogát és felsőbb engedéllyel 1800. január 1-én egyesítette budai lapjával. A *Neuer Kurier* tizenkettedik évfolyama után megszűnt, HALITZKY és SCHEDIUS szerkesztői működése véget ért. Pest-Buda két hírlapja *Vereinigte Ofner und Pester Zeitung* címmel egyesült és ilyen formában 45 esztendőig ért még meg.

KÓSA JÁNOS.